

40 години Факултет по педагогика при Югозападен университет „Неофит Рилски“
40 Years Faculty of Pedagogy at South-West University “Neofit Rilski”

ПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА РАБОТА СЪС СЕМЕЙСТВАТА НА ДЕЦА СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ В УСЛОВИЯТА НА МАСОВАТА ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНА СРЕДА

Пелагия Терзийска

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. В статията се разглеждат значението, различни форми на организация и съдържанието на педагогическата работа с родителите на детето със специални образователни потребности (СОП). Конкретизират се задачите и различни полезни дейности, необходими за реализиране на ефективно сътрудничество с родителите. Споделя се и се обобщава собствен опит по разглежданата проблематика.

Keywords: families of children with SEN; forms of work with parents of children with SEN; cooperation; partnership

Отношението на обществото към хората с увреждания постепенно се променя. Те се признават като равноправни и достойни негови членове, но с някои допълнителни проблеми. Все повече внимание се отделя на въпроса за обучението на децата със специални образователни потребности, които имат правото на качествено образование и достоен живот както всички останали. На съвременния етап от развитието на образователната система особено значение има взаимодействието със семействата на тези деца.

Семейството заема централно място в процеса на формиране на личността, способностите и уменията на детето. При детето със СОП обаче този процес среща определени трудности. Те се дължат на проблеми в междуличностните отношения между детето и неговите родители, на неадекватната им оценка за него, на неприемането му такова, каквото е.

Развитието на детето със СОП в голяма степен зависи от ситуацията в семейството, от адекватното участие на родителите в неговото физическо и нравствено формиране, от правилността на тяхното възпитателно въздействие. Затова подкрепата, помощта за децата със специални потребности изисква навременна, добре организирана и ефективна работа с техните семейства. *Най-добрият начин да се помогне на тези деца, е да се помогне на техните родители.*

Семейството е изключително динамична система. Всеки негов член е взаимосвързан с останалите, оказва влияние върху другите и провокира две възможни посоки на движение на семейството – положителна или отрицателна.

Всяко раждане на деца променя динамиката на едно семейство, често по непредвидим начин. Тези промени са особено очевидни за онези семейства, в които има дете или деца със специални потребности. Трудностите, пред които са изправени тези семейства, се различават значително от ежедневните грижи и тревоги, вълнуващи обикновените семейства, в които се отглеждат деца в норма.

Раждането на дете със специални потребности винаги е тежък стрес за членовете на семейството и води до нови трудности и предизвикателства: семейството или се разделя, или живее в постоянно напрежение, тревога и стрес. Особеността на семейните взаимоотношения често е чувството на загуба, липсата на разбиране на другата страна, което води до отчуждение и взаимни обвинения. В различни изследвания на M. J. S. Gill & S. L. Harris (1991), A. Harris (2009) се посочва значимостта на семейната сплотеност, на съгласуваните действия на родителите, на внимателното обсъждане и вземане на съвместни решения за преодоляване на проблеми, свързани с раждането и отглеждането на дете с увреждане. Освен това е важен начинът, по който семейството възприема събитията, свързани със „специалното“ дете, как вижда перспективите. Налага се необходимостта да се работи специално за „подмяна на афективните и когнитивни филтри“, чрез които родителите възприемат детето си.

В този контекст е особено важно да се помогне на родителите да се изслушват един друг и да установят ефективно сътрудничество с училището, с учителите и другите специалисти, работещи с детето им в общата образователна среда.

Семействата избират масовото училище и детска градина, за да може децата им да разширят общуването си с връстници в норма, както и да имат възможност да общуват с други родители и учители. Това предполага разработването на механизми за ефективно сътрудничество между училището / детската градина и семейството за установяването на партньорски взаимоотношения с родителите. Те са равноправни партньори в процеса на вземането на едни или други решения за обучението и развитието на детето заедно с учителите и другите специалисти, подпомагащи го в общата образователна среда. Важно в този контекст е да се демонстрират съпричастност, позитивно, добронамерено отношение към родителите, уважение към предложенията, които отправят, внимание към притесненията и очакванията, които имат.

Особено полезно е да се създават възможности и организират срещи за всички членове на семейството и отделно за майката и бащата. Мъжете и жените по различен начин разрешават възникнали трудности. Затова е важно да

се организират и само „мъжки срещи“, за да се обсъждат и вземат решения по повод различни проблеми. Тъй като голяма част от информацията и подкрепата се разпростира най-вече върху майките и бащите остават често встрани, този факт заслужава специално внимание.

Важно е преди всичко създаването на емоционален контакт, доверие, уважение и приемане, подкрепа на родителите, внимание и уважение към тяхното мнение и оказване на квалифицирана помощ, провокираща активното им участие във възпитанието и обучението на детето. На тази основа работата със семействата е необходимо да бъде ориентирана към:

- промяна на нагласите на родителите за ролята на семейството в образователния процес;
- промяна на стила на взаимоотношения с детето;
- по-широко използване на педагогическите възможности на семейството;
- повишаване участието на семейството в организацията и повеждането на социално значими за детето дейности;
- по-детайлно запознаване с правата и отговорностите на родителите.

Без съмнение *сътрудничеството* на ресурсния учител, специалния учител, учителите (които преподават на класа) и родителите е единственият път, допринасящ за цялостното развитие на детето със СОП. Това сътрудничество трябва да бъде ориентирано към детето, като непременно се отчитат особеностите на семейството му, за да се постигне желаният резултат.

Работата с родителите не бива да се ограничава само до разговори и консултации по повод особеностите в развитието и обучението на детето със СОП, а да се търсят различни форми на организация. Семинари, индивидуални консултации, „кръгли маси“, подготвяне и предоставяне на информационни материали, организиране на извънучилищни дейности, занятия в системата „дете – родител – специалист“ са особено полезни и доказали своята значимост. Формите и съдържанието на работа с родителите на детето със СОП зависят от степента на готовността им за взаимодействие, за сътрудничество, от наличието на обратна връзка. Най-големи трудности се срещат в работата с родители, които имат ниска степен на мотивация. Най-ефективната форма за тях е индивидуалната работа, в частност индивидуалното консултиране. Постепенно се преминава към групови форми на работа, като вниманието се насочи към осъзнаване от родителите на необходимостта от съвместна работа, от създаването на мотивация за по-нататъшни съвместни действия в група.

Важно е в този процес да не се пренебрегва изключително значимият аспект – емоционалното състояние на самите родители. За много от тях е характерна особена ранимост и усещането, че са аутсайдери в обществото.

Нерядко семейството изпитва негативно отношение от страна на другите, особено на съседите, които се дразнят от наличието на редица неудобни ус-

ловия (нарушение на спокойствието, тишината, особено ако поведението на детето се отразява негативно на взаимоотношенията в детската среда). Заобикалящите хора често избягват контактите и общуването с детето с увреждане и то практически няма възможност за пълноценни социални контакти, достатъчен кръг за общуване, особено с връстниците си в норма.

Обществото невинаги правилно разбира проблемите на тези семейства и само малък процент от тях се чувстват подкрепени от другите. Във връзка с това родителите не вземат детето с увреждания на театър, кино, развлекателни събития и така нататък, като по този начин го обричат от раждането на изолация от обществото.

За съжаление, заобикалящите невинаги се отнасят толерантно не само към самите деца със СОП, но и към членовете на семейството им. Затова за тях е важно да намерят хора, които да разбират проблемите им, да не ги осъждат, а да ги подкрепят. Целенасочената, навременна и добре организирана работа на педагозите с родителите е изключително необходима и полезна за решаване на проблемите, преодоляване на негативите, получаване на отговори на сложни въпроси и създаване на оптимизъм в семейството. Един от резултатите от работата с родителите, който изисква специални усилия и повече внимание, е създаването на изключително важното за тях качество *адаптивност*. Адаптивността предполага способност самостоятелно да се постигне относително равновесие в отношението със себе си и другите както в благоприятни, така и в екстремални житейски ситуации.

При работата с тези семейства може и трябва да се решават задачи като:

- създаване на позитивна самооценка, на самочувствие у родителите, премахване на тревожността им;
- развитие на умения за преодоляване на психологически бариери;
- изграждане на умения за създаване на благоприятен микроклимат в семейството;
- развитие на детско-родителските отношения;
- подобряване на комуникативните форми на поведение;
- създаване на умения за адекватно общуване със заобикалящия свят.

Често на семействата не им достигат силите, за да се справят с бариерите, пред които се изправят, във връзка с проблемите, които има детето. Те се нуждаят от подкрепа, изпитват необходимост да споделят с други хора своите страхове, съмнения и трудности, да получат съвет при разрешаване на един или друг проблем в семейството. В този контекст е добре да се съдейства на родители с аналогични проблеми да установяват контакти помежду си, да се опитват да си сътрудничат, да обменят информация, да си помагат за включване на детето в средата от връстници.

Особено полезно е стимулирането на семействата към създаване и/или участие в обществени сдружения на родителите на децата със СОП.

Опитът на всяко семейство е уникален, като се открояват и някои повтарящи се предизвикателства, пред които се изправя, а също и положителен растеж, адаптация и устойчивост.

Затова общуването между семействата има голямо значение. То им се отразява изключително позитивно:

- осъзнават, че не са сами, и стават по-уверени за бъдещето на детето си;
- появява се надежда за помощ, разбиране, взаимобогаhtяване със знания, опит, полезна информация;
- разширяват се възможностите за допълнително общуване, за комуникация с хора с аналогични проблеми.

По този начин се подпомага социалната реабилитация и интеграция на семейството, т.е. подобрява се неговият социален статус.

От изключителна важност е родителите да осъществяват адекватно взаимодействие с детето си, да го подкрепят, помагат и стимулират към опознаване на света, към усвояване на модели на позитивно поведение. Да не допуснат прояви на егоцентризъм, социален и психичен инфантилизъм, като му осигурят съответстващо обучение. Това зависи от информираността, от знанията на родителите за особеностите на детето с увреждания, за начините, подходящи за общуване с него, и спецификите на обучението му. В този контекст е полезно да могат да определят, оценят наклонностите на детето, отношението му към проблемите, породени от увреждането му, реакцията към отношението на заобикалящите го хора, да му помогнат социално да се адаптира, максимално да се реализира. За всичко това са необходими специални знания.

Деца със СОП са хетерогенна група. Различните нарушения в развитието се отразяват по различен начин върху социалните им взаимоотношения. От изключителна важност е да се формира правилно разбиране у родителите за особеностите в развитието на детето. Адекватното разбиране от родителите на причините за отклоненията в развитието, както и възможните от това последиствия, е необходимо условие за правилното организиране на комуникацията с детето и неговото образование.

Работата на родителите с детето в семейството изисква не само търпение, не само разбиране на детето, но и стремеж към непрекъснато повишаване на необходимите знания, помагачи им максимално добре да се справят с потребностите на детето си от адекватно на възможностите му образование. Всеки родител трябва да се научи да бъде педагог, добър учител, да се научи да приеме детето си такова, каквото е, да се научи да управлява взаимоотношенията си с него.

Практиката показва, че не всички семейства могат напълно да осъществят целия комплекс от възможни въздействия и взаимодействия с детето. Причините са различни: едни семейства не искат да образоват детето си, други не умеят, не знаят как да направят това, трети не разбират защо това е необходи-

мо. Във всички случаи се налага необходимостта от *квалифицирана педагогическа помощ за създаването на педагогическа култура на родителите*, за подпомагането им при определянето на верния, на правилния път по отношение на това как да възпитават, какво да се учи, как да научат детето.

Сътрудничеството на семейството и педагога е необходимо условие за успешно корекционно-възпитателно въздействие върху развитието на детето. За целта е необходимо внимателно да се подготви план за оказване на конкретна помощ на семейството и се подготвят препоръки към родителите как да подпомагат детето, как да го стимулират към адекватни и необходими за него дейности, как да не се допуска създаването на негативни навици и неприемливо поведение. Важно е да се реализира приемственост между детската градина, респективно училището, и възпитанието в семейството, за да се постигне желанят корекционен ефект в обучението, възпитанието и развитието на детето.

В тази връзка, практиката показва, че полезна и ефективна форма на работа с родителите са родителските срещи, които се провеждат в активна форма с участието както на учителите, така и на други специалисти. На тези *срещи тренинги* родителите се насочват да размишляват за психофизическите закономерности в развитието на детето, учат се да проучват проблема от различни страни, да разбират мотивите на поведение на детето, да разширяват личния си арсенал от средства за взаимодействие с него, получават професионална педагогическа подкрепа в търсенето на адекватни начина за работа с детето въкъщи. У родителите се създава ярна представа за детските възможности и потребности, разкриват се нови ресурси. Определено родителските срещи тренинги се изграждат на принципа на партньорство и откриват пред участниците широки възможности. При тях се използват елементи на методите дискусия, игри, съвместни дейности, обсъждане и разиграване на ситуации, обучаващи експерименти, анализ на поведението на деца и родители, анализ на видове комуникативни взаимоотношения, анализ на ситуации, на фотоалбум със запечатани моменти от дейността на детето (родителите), на видео и аудио материал. При подобни форми на взаимодействие между родители, учители и специалисти се създава родителска общност, която има потенциал не само адекватно да се справя със семейните си функции, но и да стане участник в корекционно-развиващия учебен процес.

Днес се провеждат непрекъснато различни по вид, продължителност и организация обучения с учители, психолози, логопеди за работа с ДСОП в условията на общата образователна среда. Но такива с родителите почти липсват, а те имат изключително голяма нужда от тях. Добър пример в това отношение е ОУ „Св. Иван Рилски“ – Перник. По инициатива на ръководството на училището се осъществи обучение на родителите на децата със СОП, интегрирани в училището. Груповите занятия и индивидуалната работа с тях, както

и тренингите с родители на такива деца (от първи и втори клас), участващи заедно с децата си в „зелено училище“, даде възможност да се открият основните проблеми и потребности на семействата и на тази основа да се обобщи съдържанието на педагогическата работата, от която определено имат нужда:

- разширяване контактите на семейството и преодоляване на изолацията, в която обществото или самото то се поставя;

- предоставяне на достатъчна, достъпна и адекватна информация както за специфичните потребности на детето със СОП, така и за перспективите на неговото развитие;

- стимулиране към ранна диагностика и ранно въздействие на детето – ранно начало на корекционно-педагогическата работа;

- създаване на възможности за непосредствено запознаване с добри практики на работа с детето;

- мотивиране към търсенето и прилагането на алтернативни подходи в образователно-рехабилитационния процес, подпомагащи развитието на детето, когато това е необходимо;

- формиране на умения за работа в екип и съдействие на специалистите при създаване и реализиране на дейностите от индивидуалната образователна програма за развитие на детето;

- подпомагане процеса на хармонизиране на отношенията в семейството, на стремежа за създаване на благоприятна психологическа атмосфера в семейството, на комфортна за детето среда.

По време на „зеленото училище“ се постави акцент върху индивидуалната работа с родителите съвместно с децата им, която включва следните форми:

- наблюдение на различни начини на общуване на педагога с детето;

- демонстрация на адекватни методи на работа на майката с детето;

- конспектиране на занятие от майката, проведено от учителя;

- изпълнение на задачи за домашна работа заедно с детето;

- четене от майката на литература, препоръчана от учителя;

- реализиране на творчески идеи на майката в работата с детето.

На следващия етап от работа с родителите се проведе работа в подгрупи – две майки с децата си. Организирани бяха подгрупови занятия, тъй като родителите на децата със СОП често изпитват затруднения с детето си в обществото. Възникват конфликтни ситуации както между децата, така и между самите възрастни, и родителите на тези деца не знаят как да предотвратят подобни ситуации. Чрез тези занятия родителите се стимулираха и учеха на сътрудничество с друго дете, на детето с другото дете, на възрастните помежду си.

Полезни са такива форми на организация на работата с децата и техните родители, като разиграване на ролеви ситуации, осъществяването на различни артдейности – музикални, изобразителни, танц. Съвместното изработване на колажи е особено добър начин за създаване на умения за с

ътрудничество между възрастния и детето, за „чуване“ на другия, за работа в екип. Създаденият благоприятен микроклимат провокира максимално разкриване на наличните у детето личностни, творчески и социални ресурси и подсказва на родителите конкретни начини за подобряване на микроклимата в семейството.

В резултат на използването на посочените форми на работа с родителите съвместно с децата им се констатира *съществени позитивни изменения*:

- във възприемането на семейните отношения от децата със СОП;
- в осъзнаване на позицията им в семейството;
- в динамиката на родителските отношения към децата, които стават по-топли, по-приемащи – родителите по-адекватно възприемат детето си, по-адекватно оценяват състоянието му, научават се да съобразяват своите изисквания и претенции с възможностите на детето;
- в личностното и социалното развитие на родителите, в уменията им за социална активност и конструктивно поведение – научават се да решават някои личностни проблеми, усвояват социални умения за преодоляване на трудности в процеса на подпомагане на детето си, осъзнават и оптимизират своята родителска позиция;
- в мотивацията на родителите за създаване на партньорски взаимоотношения с учителите и екипа от специалисти, работещ с детето, както и с други родители – споделянето на опит, взаимната подкрепа и разбиране дава на родителите чувството, че „не са сами“;
- в „педагогическата компетентност“ на родителите – те придобиват умения за решаване на конфликтни ситуации с детето, не само се научават на съдържателно взаимодействие с него, но и усвояват нови методи и форми на комуникация с него.

На базата на получената цялостна информация за закономерностите на развитие, на различни модели на образование, особеностите на личността и поведението на детето членовете на семейството по-оптимистично оценяват перспективите пред детето си.

Практиката показва, че полезни и особено ефективни сред формите на индивидуална работа със семейството са:

- съвместно обсъждане с родителите хода и резултатите от корекционната работа;
- анализ на възможните причини за незначителните постижения в работата и съвместно изработване на препоръки за преодоляване на негативни тенденции в развитието на детето;
- индивидуални практики за обучение на родителите в реализиране на съвместни форми на работа с детето с корекционна насоченост;
- непосредствено наблюдение или наблюдение на запис както на занятие на педагога с детето, така и на режимни моменти;

– включване на членове на семейството в различни форми на съвместна с детето и педагога дейност – подготовка на спектакъл с участието на детето; спортни развлечения; дейности по охрана на природата и др.

Адекватно организираната и успешно реализирана работата със семействата на децата със СОП ги превръща в развиваща за детето среда, среда с актуализиран интегриращ потенциал.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Если ваш ребенок не такой, как другие. Под редакцией А.М. Панова и др. М. 1997.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Gill, M. J. & Harris, S. L. (1991). Hardiness and social support as predictors of psychological discomfort in mothers of children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 21, 407 – 416.
- Harris, A. & Goodall, J. (2009). *Do Parents Know They Matter? Raising achievement through parental engagement*. UK: Network Continuum Education.
- Harris, A. & Goodall, J. (2008). Do parents know they matter? Engaging all parents in learning. *Educational research*, 3, 277 – 289.
- Harris, S. L., Handleman, J. S. & Palmer, C. (1985). Parents and grandparents view the autistic child. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 15, 127 – 137.
- Harris, S. L. (1984). Intervention planning for the family of the autistic child: A multilevel assessment of the family system. *Journal of Marital and Family Therapy*, 10, 157 – 166.
- Harris, S. L. (1983). *Families of the developmentally disabled: A guide to behavioral intervention*. Elmsford, NY: Pergamon.
- Terziyska, P. (2009). Partnyorstvo mezhdu uchilishteto i semeystvoto na detsa sas spetsialni obrazovatelni potrebnosti. V: *Vazpitatelni vzaimodeystviya mezhdu semeystvoto i uchilishteto*. Blagoevgrad: Neofit Rilski [Терзийска, П. (2009). Партньорство между училището и семейството на деца със специални образователни потребности. Във: *Възпитателни взаимодействия между семейството и училището*. Благоевград: Неофит Рилски].

**PEDAGOGICAL ASPECTS OF WORKING
WITH THE FAMILIES OF CHILDREN
WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS
IN THE TERMS OF THE GENERAL
EDUCATIONAL ENVIRONMENT**

Abstract. The article examines the importance, different forms of organization and the content of the pedagogical work with parents of the child with special educational needs (SEN). It specifies the tasks and useful activities that are necessary for the realization of effective cooperation with the parents.

In the article the author shares and summarizes personal experience on this topic.

✉ **Dr. Pelagia Terziyska, Assoc. Prof.**

Faculty of Pedagogy
South-West University „Neofit Rilski“
Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: pterziyska@abv.bg